

ВЛАСНІ НАЗВИ В МАГІЧНИХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Світлана ШУЛЯК (Умань, Україна)

У статті досліджено функціонування власних назв на матеріалі магічних текстів українських замовлянь. Проаналізовано частотність уживання чоловічих та жіночих імен (антропонімів). Вивчено назви населених пунктів (ойконімів), водних об'єктів (гідронімів) та об'єктів рельєфу (оронімів). Виокремлено найбільш продуктивні епітети щодо позначень досліджуваної лексики. Виділено міфологічні особливості топонімів в українських замовних текстах. Визначено місце і роль власних назв у картині світу українців.

Ключові слова: *власні назви, антропоніми, топоніми, замовляння, магія, текст, лексика.*

The article investigates the functioning of proper names based on the material of magic texts of Ukrainian spells. We analyzed the frequency of usage of male and female names (anthroponomy). We also learned the names of settlements (oikonyms), water bodies (hydronyms) and the objects of relief (aurons). We defined the most productive epithets to denote the investigated vocabulary. Mythological peculiarities of toponymy in Ukrainian spells were described. We pointed out the place and role of proper names in Ukrainian world.

Key words: *proper names, anthroponomy, toponymy, spells, magic, text, vocabulary.*

Одним із яскравих складників культури народу є його мова; занурюючись своїм корінням у міфологічний світ давнього народного світосприймання, вона зберегла для нас багато воістину неперевершених зразків етносимволіки слова й виразу [4, с. 3]. Особливість найпотаємнішого пласта народного словесного мистецтва (замовлянь) зумовлена замкненістю побутування і небажанням носіїв цих специфічних словесних формул без потреби розголошувати їх [7, с. 46].

Замовляння – молитвослов магічного характеру, основою якого є віра в чудодійну силу слова як засобу впливу на вищі духовні сили [2, с. 184]; сильне побажання про здійснення чогось і віра, що так воно й станеться, виражені в словесній формулі [4, с. 234]. Дослідження цих словесних формул, а особливо

засобів художньої мови українських народних замовлянь, є актуальним у сучасній лінгвофольклористиці.

Вивчаючи власні назви, М. П. Кочерган пропонує таку їх класифікацію: антропоніми – імена людей; топоніми – географічні назви; теоніми – назви божеств; зооніми – клички тварин; астроніми – назви небесних тіл; космоніми – назви зон космічного простору і сузір'їв; хрононіми («квазівласні імена») – назви відрізків часу, пов'язані з історичними подіями; идеоніми – назви об'єктів духовної культури; хрематоніми – назви об'єктів духовної культури; ергоніми – назви об'єднань людей: товариства, організації тощо; гідроніми – назви водоймища (річки, озера, моря, болота); етноніми – назви народів, етнічних груп [5, с. 187].

Л.Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська у складі імен виділяють кілька шарів: візантійські християнські імена, або імена християнського календаря, запозичені разом із введенням християнства на Русі у X ст.; давньоруські, у тому числі кальки з грецької мови, і окремі імена скандинавського походження, що побутували в Древній Русі; імена, запозичені із західнослов'янських і південнослов'янських мов; імена, запозичені із західноєвропейських мов; індивідуальні імена-новотвори, які виникають у колі тієї чи іншої родини [6, с. 7-8].

Імена в залежності від ситуації мовлення можуть виступати у найрізноманітніших видозмінах; поруч з офіційними повними документальними іменами існують розмовно-побутові (скорочені, чи усічені, здрібніло-пестливі та згрубіло-зневажливі) їх варіанти [6, с. 9].

Майже всі географічні об'єкти – гори й низовини, моря й океани, острови й півострови, річки й озера, населені пункти й ліси – мають свої назви; наука, що вивчає їх, називається топонімікою [8, с. 3]. Для назв населених пунктів – міст, селищ, сіл тощо – прийнято крім загального терміна *топонім* вживати термін *ойконім*; для назв водних об'єктів (річок, джерел, водоспадів, потоків, струмків, а також океанів, морів тощо) – термін *гідронім*; для об'єктів рельєфу,

тобто об'єктів орографічних (гір, хребтів, долин, плато, низовин, гірських ущелин та ін.) – термін *оронім* [8, с. 3].

Мета нашої статті – дослідити функціонування власних назв у магічних текстах українських замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: проаналізувати походження та частотність уживання чоловічих та жіночих імен (антропонімів); вивчити назви населених пунктів (ойконімів), водних об'єктів (гідронімів) та об'єктів рельєфу (оронімів); виокремити найбільш продуктивні епітети щодо позначень досліджуваної лексики; виділити міфологічні особливості топонімів в українських замовних текстах; визначити місце і роль власних назв у картині світу українців.

Розглянемо чоловічі та жіночі імена на прикладі текстів українських замовлянь, зазначених у науковій праці М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук «Ви, зорі-зориці...Українська народна магічна поезія: (Замовляння)» [1], де визначимо найбільш продуктивні епітети – «художнє, образне означення, що називає характерну властивість предмета, явища» [3, с. 58] щодо позначень досліджуваної лексики.

Прикметник *хрещений* є найпоширенішим означенням до імен, наприклад, ***Віра**: Господи, допоможіть викликати цю болю, цю скусу від (**Віри**) хрещеної* [1, с. 13]; *Я тебе, скусо, викликаю від (**Віри**) хрещеної* [1, с. 13]; *Я цю скусу викликаю від (**Віри**) хрещеної і на неї силу маю* [1, с. 13]; *Умиваються водичкою гори і долини, і вмиваю (**Віру**) хрещену від цієї скуси, умити її до життя до веселого і тихого спання* [1, с. 13]; – *Господи, допоможіть і всі святі станьте на поміч (**Вірі**) хрещеній: Василію святий, Юрію святий, Миколо святий, Петре, Павле святий, архангел Михайле святий, архангеле Хранителе святий – станьте (**Вірі**) на помочі* [1, с. 13]; *Як топиться віск на грані, як сіль на воді, як розходяться хмари на небі, то так ця бола має пропасти від (**Віри**) хрещеної* [1, с. 14], адже хрещення – релігійний обряд, який відправляють над новонародженим або дорослим на знак прилучення їх спочатку до родового культу, а потім до християнської церкви [4, с. 624].

Визначення ім'я на одному рівні з кров'ю, тілом людини надає йому важливого значення, як-от: *Щезни, пропади від (Віриної) крові, від тіла білого, від (Віриноного) ім'я* [1, с. 14].

Ім'я **Мирослав** вживається з елементами християнської лексики (раб Божий) у замовлянні на кшталт: *Виходьте, страхи! / Виходьте, ляки! / Виходьте, переляки. / Виходьте, навії! / Виходь, злий дух! / Чи підливають, чи підговоряють – / Не допусти, Боже. / Січить, рубайте, / Від мита відганяйте, / від раба Божого (Мирослава), / Від онучок, від правнучок, / Від мого чада, від мого стада, / Від всього мира по білому світу!* [1, с. 18-19].

У замовлянні від болей до епітета *хрещений* ще додається ще й *рождений*, аби підкреслити важливість вилікувати конкретну людину, наприклад, **Федора**: *Прошу Господа Бога, Тройцю святу, / Аби дала здоров'я своєму рожденому, / Хрещеному (Федору)* [1, с. 22]; *Як щезають дими від вітрів, / Так щоб біль щезала, пропадала / Від тіла красного-прекрасного, / Цього рожденого, хрещеного (Федора) / І до нього діла не мала* [1, с. 22]; *Благословен Дух святий / І був би (Федір) благословен на віки* [1, с. 22]; *А до цього рожденого, хрещеного (Федора) / Діла не мати* [1, с. 23]; а також у замовлянні недуги: *Щоб рождений, хрещений (Федір) / Був здоровий, як горіх, / Як твердий камінь* [1, с. 23]; *Якби лиха не мав / Рождений, хрещений (Федір). / Як не може досягнути диявол від хреста, / Так не може досягнути хвороба до Федора* [1, с. 24].

Антропонім **Іван** функціонує у текстах порівняльного характеру, як-от у замовлянні зубища: *Нарожденому, хрещеному, молитвеному (Івану) тоді сухий зуб нападає, як сухий дуб віти розвиває* [1, с. 212]; а також у текстах з конструкціями як – так, наприклад, у замовляннях, спрямованих на кохання (любішки): *Як сеся латиця не може бути без сорочки, так би ти (Іване), не міг бути без мене* [1, с. 224].

Оскільки людина *хрещена, молитвена, рабобожя*, тобто знаходиться під охороною релігійних осіб, то й до них звертаються за допомогою, як-от у таких текстах замовлянь: *Свята Марія Божя, явися нам. / Возьми цього хрещеного, молитвеного (Івана), / Цю чорну слабость вижсени, / бруд з тіла видави /*

чистим хрестом животворящим [1, с. 145]; І прошу Божої Матері / поблагословити рабобожої (Мар'ї) / золотника обертати [1, с. 114].

Антропонім **Уляна** вживається у словосполученні *мойой Уляні*, що надає тексту яскравого психологічного навантаження, наприклад: *А мойой (Уляні) спати, гуляти / І веселенько вставати. / Одмовляю від раби Божої (Уляни) / Крикси, плакси... [1, с. 195]; А мойой (Уляні) спати, гуляти, / Веселенько вставати [1, с. 195].*

У замовлянні від плаксивців зустрічаємо здрібніло-пестливу форму від імені **Дмитро** – **Дмитрик**, як-от: *Кури будуть співати, кокотати, / А хлопчик (Дмитрик) не буде боліти [1, с. 199]; Від кого те є, хай той і плаче, / А рождений, хрещений (Дмитрик) / Хай буде веселим, славним, здоровим, / Як ангел Божий. / Хай ангел Божий доглядає / Цього рожденного (Дмитрика) [1, с. 199]; А рождений, хрещений (Дмитрик) / Хай буде здоровим, веселим, / Як його мама породила на світ [1, с. 200].*

У замовляннях від криксів вживаються антропоніми **Дмитро** та **Степан**, наприклад: *Хто буде на раба Божого (Дмитра) зв'ягати, той буде пищати й вмирати... [1, с. 204]; І будемо крикси виговоряти, / Хрещеному народженому (Степану) [1, с. 201]; Будемо сповивать, / І колихать, і хрещеному, породженому (Степану) спокуй давать [1, с. 201]; А хрещеному породженому (Степану) / Спокуй дати [1, с. 203].*

Особливістю антропонімів в українських замовляннях є те, що вони можуть змінюватися відповідно до ім'я конкретної людини, тому часто не вказується це ім'я у тексті, як-от: *Свині до корита, пліснявка з язика (такому-то) [1, с. 208]; Вечірня, зануди, полунична, зачепи. / А світова раба Божого (ім'я) до раби Божої (ім'я) / Приверни [1, с. 216]; А місяць мені в вічі, а сонечко у плечі, звіздар моє тіло, щоб народженого, молитвеного, хрещеного раба Божого (ім'ярек) йшло слово повсігда в діло [1, с. 315]; або вказується відразу два ім'я на вибір, наприклад: *Як сесь ся мід пече у керечуні, так би тебе, (Іване або Василю) пекло серце за мною [1, с. 227].**

У деяких замовляннях спостерігаємо епітет *новонароджений* (Микола), як-от: *Гризьова мати / Ходила до моря сорочку прати. / Поки сорочку попрала, / В новонародженого Миколи / Гризь пропала* [1, с. 211], а також лексему *младенець* (Сергій), наприклад: *Пошли, Боже, легке дихання, / Младенцю (Сергію) бувати, / Цих тридухів не чути, не знати* [1, с. 187]; – *А хіба можна, щоб у рожденного, хрещеного, молитвеного (Сергія) тридухи були?* [1, с. 187]; *Ангели-хранителі будуть охороняти, / А рожденый, хрещений (Сергій) / Здоров'я буде мати / І ніякого горя не знати* [1, с. 188].

Красуня Устя у замовлянні (любовні чари) хоче привернути кохання *Василя*: *Дай же, Боже, щоб за мною, (Устею), красунею, (Василь) так плакав, аж поки не полюбив, а тоді жалів, других не любив* [1, с. 228].

Також вживаються такі імена (чоловічі): *Петро*: *Геть щезай від Божого лиця, / Від лиця рожденного, хрещеного (Петра), / Його слави!* [1, с. 25]; *Трохим* (у вимовлянні на сіль): *Ісус Христос Спаситель, спаси і сохрани / Нарожденного, хрещеного (Трохима) / У дорозі, в праці, в любові, / Від усякого горя, мук...* [1, с. 32]; *Григорій* (у замовлянні від пристріту): *Богородиця-діва йшла, меч несла. / Здибав її святий Петро, святий Павло. / – Куди йдеш, Богородиця-діво? / – До рожденного, до хрещеного Григорія / Пристрит вимовляти, / Пристрит визивати* [1, с. 42]; *Терешко*: *Їду до пустого млина облити ці одмітати, хортів годувати, породженому Богом словом (Терешкові) зганяти більмо* [1, с. 136]; *Кирило*: *Ходять до нас, (Кирило), люди, будьте такі, як люди. І спи, й рости, й гуляй... Чужі діти як козенята, а (Кирило) як вовк...* [1, с. 204]; *Панас*: *Очистить душу Панаса (ім'я того, кому шепчеться вода) од буйного вітру, злого чоловіка, лихого раба* [1, с. 50]; *Отець домовий!* *Скоч додолу та принеси мого (Івана) до мого дому* [1, с. 217].

Жіночі імена теж часто використовуються у текстах замовлянь: *Ганна*: *Як завертається вода / З усіх ріків, потоків у море, / Так завертаю цю біль, / це заклинання, / На того раба Божого, що його надіслав / На цю рождену, хрещену (Ганну)* [1, с. 27]; *Марія* (щоб причарувати любов): *...щоб не було ні любішої, ні милішої / од раби Божої нарожденної, хрещеної / молитвяної (Марії)*

[1, с. 205]; **Маруся**: ...щоб його трясли, трясли, та й до мене принесли, до народженої, хрещеної і молитв'яної раби Божої дівчини (**Марусі**) [1, с. 217]; **Ніна Неданя** (прізвище): Я, хрещена порождена (**Ніна Неданя**) ні посмішки, ні пристрїту, ні вроків не боюся [1, с. 45]; **Параска**: І прошу усіх святих / на допомогу, на порятунок. / І прошу Божої Мати / Поблагословити (**Параску**) / пристрїт одговорити [1, с. 50]; **Галя**: Вовчок, вовчок, / вилїзь на драбину, / вийми в (**Галі**) з ока порошину. / Як не виймеш, сам загинеш [1, с. 215]; **Оксана** (від епілепсії): Що думаєш робити? / Думаєш з цього тіла / Рожденої, хрещеної (**Оксани**) / Кістки кришити... [1, с. 142]; **Марта**: «Божса Мати, де ви бували, що чували?» – «Була в хрещеної, милитвеної раби Божої **Марти** пристрїт уговорала» [1, с. 53].

У текстах українських замовлянь зустрічаємо топоніми, які мають неабиякі міфологічні особливості. Серед них назви таких населених пунктів (ойконімів): **Київ**, **Чернігів**, **Нїжин**, наприклад: *Ішла Пречиста: одна з **Києва**, друга з **Чернигова**, третя з **Нижина**. Несли срібну голочку, шовкову ниточку, рану зашивали, кров замовляти...* [1, с. 85]. **Київ** – одне з найдавніших міст світу, виникло в епоху формування слов'янських народів [8, с. 172]; **Нїжин** – місто, розташоване на р. Остер [8, с. 244]; щодо походження назви міста **Чернігів** є різні припущення, одні дослідники пов'язують її з **Чорним лісом**, який ріс колись на тому місці, де тепер стоїть Чернігів, що малопереконливо [8, с. 384], але згадка про **Чорний ліс** зустрічається в тексті такого замовляння: *На **Осіянській горі**, на **Тані землі**, там ходили три дівиці, Господа нашого ближні сестриці. Одна – пише, друга – читає, а третя кольку замовляє, посилає в **Чорний ліс** суки колотити. Од раба Божого (...) одступися, йди собі в **Чорний ліс** колотити* [1, с. 116].

Назва території **Біла Русь** у замовлянні є місцем, якому загрожують злі сили, як-от: – *Ідемо ж ми на **Білу Русь** людей мордувати, і тілом труждати, і кості ломати, і кров морити* [1, с. 68].

Дослідження водних об'єктів (гідронімів) дозволяє виокремити назву **Чорне море**. Зокрема **море** в народних уявленнях символізує світовий океан –

простір, посеред якого росте Дерево життя [2, с. 321], а також знаходиться острів, як-от: *Горобці-молодці, / Летіть за високі гори, / На Чорне море. / На тім Чорнім морі є острів, / На острові – червона калина. / Червону калину дзьобайте, / На Чорне море поглядайте, / А моїх соняшників – / Не займайте!* [1, с. 295].

Чорне море – море Атлантичного океану; розташоване на півдні України; Давня іранська назва Чорного моря – *Ахшаєна* «темне, чорне» [8, с. 386], наприклад: *Я тебе, скусо, в Чорне море відсилаю, там іди в чорні води купатися, у каміння перебиратися, в камінні колишися, від (Віри) хрещеної щезни, пропади* [1, с. 13].

Острів Буян (Киян) – міфопоетичний образ весняного неба; має велике значення в народних переказах: чародійне слово замовлянь, звернене до божеств, здебільшого починається зі слів: «На морі на окіяні, на острові Буяні» [4, с. 424]. Крім цього, тут знаходяться такі етносимволи української культури як дуб, змія та ін., як-от: *Ой на морі, на окіяні, на острові на Буяні, стоїть дуб, а в тім дубу – зруб, а в зрубі – зміїний зуб* [1, с. 284]; *На морі-окіяні, на острові Буяні, там лежить колода, а в той колоді – три цариці, три зміїні...* [1, с. 286]; *На морі на океані, на острові Буяні стоїть ліжко нове, тесове; на ліжку – перина пухова, на перині лежить змія шкурна: Осоха-солоха пустить свій плід по пнях, болотах, лісах, по жовтих пісках* [1, с. 281]; *Ой на морі на окіяні, на острові, на Буяні, стоїть дуб, а на тім дубу стоять три стовпи дубовіє і на тіх стовпах білі білокамінні палати...* [1, с. 327]. Сюди зверталися наші предки, прохаючи вищі сили вилікувати їх від ран і хвороб, дарувати снагу, принести щастя в любові [4, с. 424].

Об'єкти рельєфу (ороніми) в текстах українських народних замовлянь представлені назвами *Осіяньська гора, Сіяньська гора, Висолянська гора*. У міфології багатьох народів світу *гора* наділена сакральними якостями; *гори* в уявленні язичників були пов'язані з космічним світом богів і божественних предків і складали один з головних елементів переправи в «інший світ» [2, с. 112], як-от у замовленнях крові функціонує гора *Осіяньська: На камені, на*

острові, / На **Осіянській горі** бігло три ріки: / Одна водяна, друга медяна, третя кровава, / Я воду виллю, а медяну вип'ю, / А кровавою кров замовлю [1, с. 71]; На **Осіянській горі** там стояв колодязь камінний; туди йшла дівка камінна, камінні й відра, камінний коромисел, камінна вона вся; коли вона відтіля води принесе, тоді з рожденного, нахрещеного раба Божого (...) кров потече [1, с. 75]; **Сіянська**: – Їде святий Григорій на сивому коні, на золотому сідлі. Приїзжав на **Сіянську гору**, бере ключі і замикає зуби і губи, щоки і пащеки вовкам і вовчищам, од якої-то не було масті скотини [1, с. 294]; **Висолянська**: Іди правою дорогою, / Через **Орданську ріку**, / На **Висолянську гору**: / Там ходить баран / З великими рогами [1, с. 184].

Гора – значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень [4, с. 144]: Гей, регулю, іди на **Осіянську гору**, / Пасись, напасайся, / Із земляних жил, із Божих сил, / З осіянської води, / Назад молоко принеси, / Товстий сир, густу сметану, жовте масло [1, с. 256]; символіка гір у народній творчості багата; передусім це перешкода; за легендами, гора – творіння диявола [4, с. 144], а також місце, де знаходяться три воли, як-от: На **Осіянській горі** стояло три воли. Один сірий, другий – білий, третій – чорний. Білий лизнув більмо – злизнув, сірий лизнув кров – злизнув, чорний лизнув всі болісті, зняв, копитом пхнув, більмо зопхнув [1, с. 140].

Отже, у текстах замовлянь [1] зустрічаємо такі антропоніми: жіночі імена (подаємо в алфавітному порядку з зазначенням кількісних показників): *Віра* (9); *Галя* (1), *Ганна* (6), *Марія* (5) – *Маруся* (1) – *Мар'я* (1), *Марта* (2), *Ніна* (1), *Оксана* (1), *Параска* (4); *Устя* (1), *Уляна* (3); чоловічі імена: *Василь* (1), *Григорій* (2), *Дмитро* (5), *Іван* (3), *Кирило* (2), *Микола* (1), *Мирослав* (1), *Панас* (1), *Петро* (7), *Сергій* (4), *Степан* (3), *Терешко* (2); *Трохим* (4), *Федір* (7). Обов'язковим елементом багатьох текстів українських замовлянь є називання імені людини, яка стає об'єктом словесно-магічного впливу. Епітети *рождений*, *хрещений*, *молитвений* є найпоширенішими означеннями до досліджуваних імен. Ойконіми представлені такими номенами: *Київ*, *Чернігів*, *Ніжин*. Гідроніми *Чорне море*, *острів Буян*, ороніми *Осіянська гора*, *Сіянська гора*,

Висолянська гора творяться на основі міфологічних складників, які відображають картину світу українців, вказуючи на неповторність нашого народу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ви, зорі-зориці...Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук; передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
2. Войтович В. М. Українська міфологія. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
3. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. – К. : Академія, 2005. – 368 с.
6. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник. – К. : Наукова думка, 1986. – 311 с.
7. Український фольклор : навч. посіб. / І.Є. Руснак. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 304 с.
8. Янко М. Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник. – К. : Знання, 1998. – 432 с.